

แนวคิดพื้นฐานทางระบาดวิทยา (Concept of Epidemiology)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศุภะลักษณ์ พักคำ

อาจารย์แสงสิทธิ์ กฤษณี

แนวคิดพื้นฐานทางระบาดวิทยา (Concept of Epidemiology)

1. นิยามและขอบเขตของงานระบาดวิทยา
2. แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งที่ทำให้เกิดโรค
Host Agent and Environment
3. หลักการป้องกันและควบคุมโรค
4. ธรรมชาติของโรค
5. ระดับการป้องกันโรค
6. แนวทางการป้องกันโรค

- ระบาดวิทยา คือ การศึกษาเกี่ยวกับการกระจายของโรค และปัจจัย ที่มีอิทธิพลต่อการกระจายของโรคในมนุษย์

- รากศัพท์ของ “Epidemiology” มาจาก ภาษากรีก
- Epi = On, Upon
- Demos = People
- Logos = Knowledge

นิยามศัพท์

- **Endemic (โรคประจำถิ่น):** Refers to a disease or infection that is particular to a particular group of people for a very long time period. Endemic refers to a disease that is normally occurring in a population.
- **Epidemic (โรคระบาด):** Refers to an increase in a particular disease or infection in a group of people over what is normally occurring in the particular population.
- **Pandemic (โรคระบาดทั่วโลก):** Refers to an increase of a particular disease or infection over what is normally occurring in the worldwide population.

ระบาดวิทยา ซึ่งครอบคลุมประเด็นต่างๆที่สำคัญดังนี้

- การกระจายของโรค (Distribution)
- ปัจจัยหรือองค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการกระจายของโรค หรือการเกิดโรค (Determination)
- ประชากรมนุษย์ (Human population)
- การเปลี่ยนแปลงหรือพลวัตรของโรค (Dynamic of disease)
- ภาวะที่เป็นโรคและไม่ใชโรค (Disease and non-disease conditions)
- โรคติดเชื้อและโรคไม่ติดเชื้อ (Infectious and non-infectious diseases)
- การป้องกันและควบคุมโรค (Prevention and control)

โรคติดเชื้อ และโรคไม่ติดเชื้อ (Infectious and Non infectious diseases)

- การหาสาเหตุของโรค และปัจจัยเสี่ยงต่อการเกิดโรค
- การศึกษาธรรมชาติของโรค
- การสืบสวนการระบาดของโรค
- การเฝ้าระวังโรค
- การวางมาตรการป้องกันและควบคุมโรค

■ บริการด้านการแพทย์และอนามัย

(Medical and health care)

- การวางแผนงานอนามัย
- การประเมินผล

■ งานอนามัยสิ่งแวดล้อมและอาชีวอนามัย

(Medical and health care)

- การศึกษาแนวโน้มของอากาศเป็นพิษ
- การสืบสวนสาเหตุของพิษปรอท

■ งานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

- งานวิจัยบริการสาธารณสุข (Health services research)

วิวัฒนาการเกี่ยวกับความเข้าใจเกี่ยวกับโรค

ต้น คริสศตวรรษที่ 19 Florence Nightingale และคณะ ได้ให้นิยามดังนี้

- โรคเป็นภาวะของความไม่สมดุลย์ของร่างกาย เช่น การมีไข้ อาเจียร เหงื่อออก ท้องร่วง ฯลฯ
- การป้องกันโรคทำได้โดย การหลีกเลี่ยงสิ่งทำให้เกิดความไม่สมดุลย์ เช่น การอยู่ในที่ที่มีอากาศถ่ายเทดี มีน้ำสะอาด มีสุขาภิบาลดี และรับประทานอาหารที่ถูกสุขลักษณะ
- การรักษาทำได้โดยการทำให้อาเจียร การเอาเลือดที่เสียคั่งออกมา

ต่อมากลางคริสศตวรรษที่ 19

- Pierre Charles-Alexander Louis พบว่าการเอาเลือดที่เสียคั่งออกมาไม่มีผลต่อการรักษา
- John Snow และคณะค้นพบว่าการระบาดของโรคอหิวาตกโรคเกิดจากดื่มน้ำที่ปนเปื้อนสิ่งปฏิกูล

วิวัฒนาการเกี่ยวกับความเข้าใจเกี่ยวกับโรค

ปลาย คริสศตวรรษที่ 19 Robert Koch และคณะ

- ค้นพบเชื้อ Tubercle bacillus และ เชื้ออื่นๆ ที่เป็นสาเหตุของโรค
- นอกจากนี้ยังพบเชื้อที่เป็นสาเหตุเฉพาะของโรคแต่ละโรค
- พบว่าการรักษาและป้องกันโรคทำได้โดยกำจัดสาเหตุของโรค
- สิ่งที่ยังไม่พบในยุคนี้คือ เพราะเหตุใดผู้ที่สัมผัสเชื้อบางคนจึงไม่เป็นโรค

ยุคปัจจุบัน

- ค้นพบสาเหตุของโรค และเข้าใจธรรมชาติของโรคมากขึ้น
- นอกจากนี้ยังพบว่าโรคบางโรคยังมีสาเหตุร่วมหลายประการ เช่น จากเชื้อโรคเอง จากพฤติกรรมของผู้ป่วย และจากสภาพสิ่งแวดล้อม

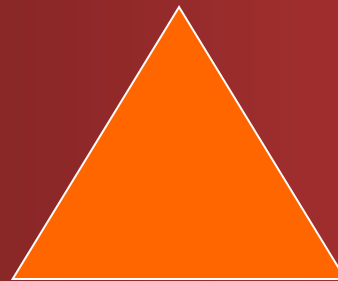
Host Agent and Environment

Agent	Host	Environment
<p>Infectious:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ bacteria ■ viruses ■ parasite <p>Chemical:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ poisons ■ allergens <p>Physical:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ radiation ■ impact	<p>Genetic factors</p> <p>Personality</p> <p>Age</p> <p>Gender</p> <p>Race</p> <p>Immunities</p> <p>Behavior</p> <p>Lifestyle</p>	<p>Social:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Social Economic Status ■ Country of residence <p>Physical:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ pollution (air, water) ■ heat, cold ■ light ■ disaster

- ในภาวะที่มีความสมดุลระหว่างปัจจัยทั้งสาม จะไม่มีโรคเกิดขึ้นในชุมชน (Stage of equilibrium)

Agent

Host

- ในภาวะที่ไม่มีสมดุลระหว่างปัจจัยทั้งสาม จะมีโรคเกิดขึ้นในชุมชน (Stage of unequilibrium)

ภาวะที่ไม่สมดุลนี้อาจเกิดขึ้นเนื่องจาก

- สิ่งที่ทำให้เกิดโรคมีความสามารถในการแพร่กระจายโรคและทำให้เกิดโรคมากขึ้น
- สัดส่วนของคนที่มีความไวในการติดโรคเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะทารกและคนชรา
- การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมที่สนับสนุนให้มีการแพร่กระจายของโรค เช่น ฝนทำให้ยุงลายเพิ่มจำนวน ไข้เลือดออกสูงขึ้น

หลักการป้องกันและควบคุมโรค

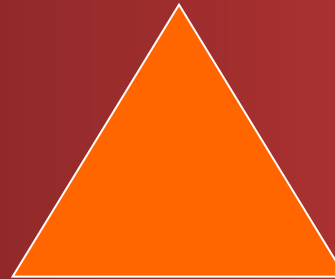
Agent

Host

1 การวินิจฉัยตั้งแต่แรกเริ่ม
และรักษาทันที

2 การค้นหาและรักษา
พาหะนำโรค

3 การควบคุมแหล่งแพร่
เชื้อ

Environment

การควบคุมสิ่งแวดล้อม
เช่น ขยะ น้ำเสีย สิ่ง
ปฏิกูล สัตว์และแมลง
ที่เป็นพาหะนำโรค

1 การส่งเสริมสุขภาพ
โภชนาการ สุขศึกษา

2 การคุ้มกันเฉพาะ
เช่น วัคซีน

The Natural History of Disease

(ธรรมชาติของโรค)

ระยะ ยังไม่เป็นโรค	ระยะเป็นโรคแล้ว		ระยะ หาย หรือ ตาย
	ยังไม่แสดงอาการ	แสดงอาการ	
พบปัจจัยเสี่ยง	พบการเปลี่ยนแปลงพยาธิสภาพ	พบความผิดปกติของอวัยวะเป้าหมาย	
ตัวอย่าง คลอเลสเทอรอลสูง	ตัวอย่าง มีไขมันอุดตันเส้นเลือด	ตัวอย่าง โรคหัวใจ	

ทำไมต้องรู้ธรรมชาติของโรค?

- เพื่อประโยชน์ในการป้องกันโรค
- เพื่อประโยชน์ในการวินิจฉัยโรค และหาสาเหตุที่แท้จริงของโรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าโรคนั้นเป็นโรคที่มีระยะฟักตัวนาน (long latency)

ตัวอย่างเช่น

ณ. โรงงานอุตสาหกรรมแห่งหนึ่งในเมือง ก. หลังจากมีการจ้างคนงานมาทำงานได้ 1 ปี คนงาน 2 คน เป็นมะเร็งปอด คนงาน 2 คนนี้ฟ้องร้องว่าเป็นมะเร็งจากการทำงานในโรงงานนี้ ถ้าท่านเป็นผู้ตัดสินคดีท่านคิดว่าใครถูก...ใครผิด?

เฉลย โรคมะเร็งปอดของคนงาน 2 คนนี้อาจไม่ได้เกิดจากโรงงานนี้เนื่องจากโรคมะเร็งปอดมีระยะฟักตัวนาน

ธรรมชาติของโรคแบ่งออกได้เป็น 4 ระยะคือ

- ระยะมีความไวต่อการเกิดโรค
(Stage of susceptibility)
- ระยะก่อนมีอาการของโรค
(Stage of preclinical disease)
- ระยะมีอาการของโรค
(Stage of clinical disease)
- ระยะมีความพิการของโรค
(Stage of disability)

ระยะมีความไวต่อการเกิดโรค

(Stage of susceptibility)

- ในระยะนี้โรคยังไม่เกิดขึ้นแต่มีปัจจัยหรือองค์ประกอบต่างๆ ที่ส่งเสริมต่อการเกิดโรคหรือเป็นสาเหตุที่จะทำให้เกิดโรค
- บุคคลนั้นอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเกิดโรคหรือสัมผัสกับปัจจัยเสี่ยงของโรค เช่น คนที่สูบบุหรี่หรือมีโอกาสเป็นมะเร็งปอดมาก เป็น 10 เท่าของคนที่ไม่สูบบุหรี่
- ระยะนี้ตรงกับระยะก่อนมีพยาธิสภาพ ระยะเวลาของระยะนี้ขึ้นอยู่กับชนิดของเชื้อโรค ระดับสุขภาพอนามัยของโฮสต์ จำนวนเชื้อโรคที่ได้รับตลอดจนระยะฟักตัวของโรค โรคติดเชื้อมักมีระยะฟักตัวสั้น ส่วนโรคไร้เชื้อมักมีระยะฟักตัวยาว

ระยะก่อนมีอาการของโรค (Stage of preclinical disease)

- ระยะนี้เป็นระยะที่เริ่มมีพยาธิสภาพของโรคเกิดขึ้นแล้ว แต่ยังไม่มียาอาการของโรคให้เห็น เนื่องจากพยาธิสภาพไม่มากพอ
- การตรวจสอบว่ามีพยาธิสภาพเกิดขึ้น ก็โดยการสำรวจ การตรวจคัดกรองโรค การตรวจสุขภาพ การค้นหาผู้ป่วยในระยะเริ่มแรก
  - การ swab ปากมดลูกเพื่อตรวจหามะเร็งปากมดลูกในระยะเริ่มแรก
  - การฉายเอกซเรย์ปอด เพื่อค้นหาผู้ป่วยที่เป็นวัณโรคปอด หรือมะเร็งปอด เป็นต้น

ระยะมีอาการของโรค

(Stage of clinical disease)

- ระยะนี้เป็นระยะที่มีพยาธิสภาพของโรคเกิดมากขึ้น
- มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับลักษณะและหน้าที่ของส่วนต่างๆ ของร่างกายตามชนิดของโรค
- ผู้ป่วยมีอาการของโรคเกิดขึ้น ผู้ป่วยส่วนใหญ่จะมาพบแพทย์ในระยะนี้เนื่องจากมีอาการผิดปกติต่างๆ

ระยะมีอาการของโรค

(Stage of clinical disease)

■ ถูกแบ่งเป็นกลุ่มย่อยได้หลายแบบขึ้นกับวัตถุประสงค์ของการแบ่ง
ดังนี้

- การแบ่งกลุ่มโรคเพื่อการรักษา (Therapeutic classification)
- การแบ่งตามตำแหน่งของโรค (Site) และชนิดของเนื้อเยื่อ (Histological type) การแบ่งแบบนี้มีประโยชน์ในการศึกษาทางระบาดวิทยาและการรักษาผู้ป่วย
- การแบ่งตามขอบเขตของการแพร่กระจายของโรค (Extent of disease) การแบ่งแบบนี้ช่วยในการติดตามและประเมินผลการรักษา

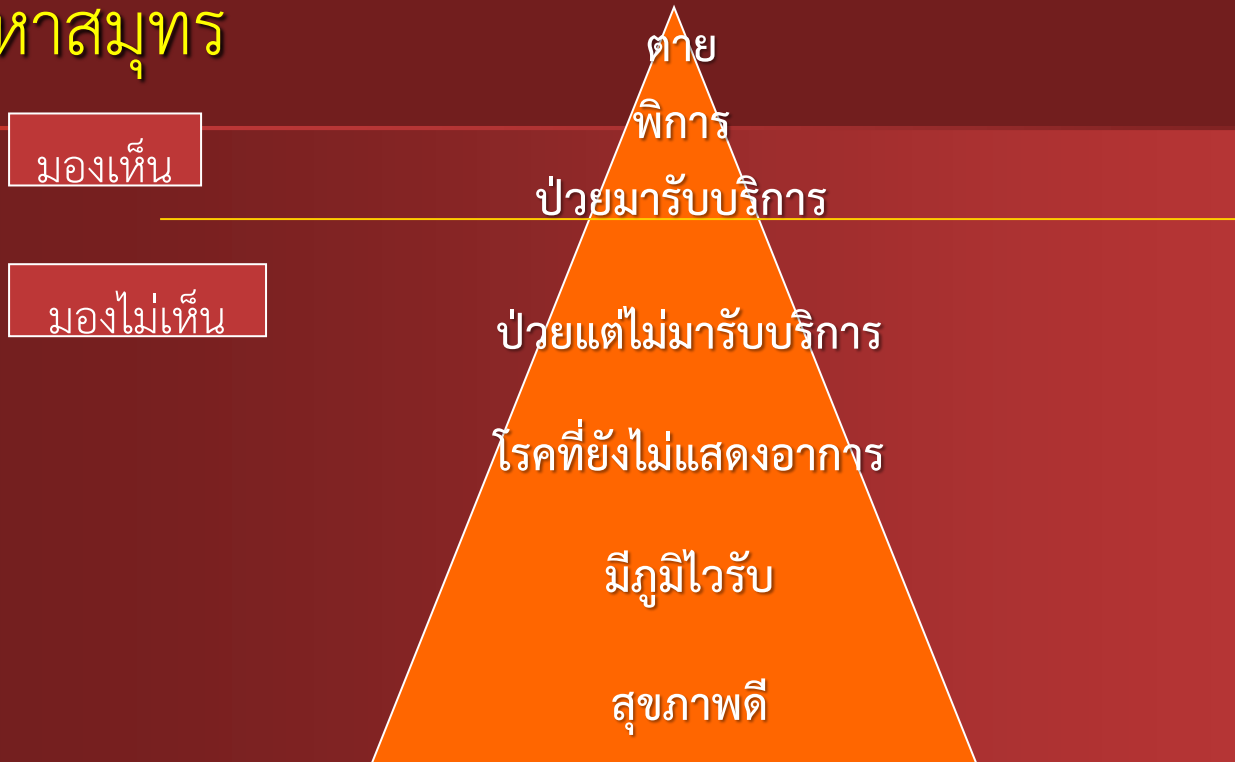
ระยะมีความพิการของโรค

(Stage of disability)

- ระยะนี้เป็นระยะหลังจากที่มีอาการของโรคเกิดขึ้นแล้ว ทำให้เสียสมรรถภาพการทำงานของอวัยวะนั้นไปได้ ผลที่ตามมาหลังจากเป็นโรค อาจแยกออกเป็น 3 ประเภทคือ
  - ป่วยเป็นโรคแล้วหายสนิท
  - ป่วยเป็นโรคแล้วหายไม่สนิท มีความพิการเกิดขึ้นในระยะสั้น หรือระยะยาว
  - ป่วยเป็นโรคแล้วมีอาการมากจนถึงแก่กรรม

ธรรมชาติของโรค เปรียบเสมือนภูเขาน้ำแข็งที่ลอยอยู่ใน

มหาสมุทร

- ส่วนที่มองเห็นจะมีขนาดเล็กเทียบกับส่วนที่มองไม่เห็นที่อยู่ใต้น้ำ กลุ่มผู้ป่วยที่มีอาการหรือกลุ่มที่ไม่มีอาการ แต่ไม่ไปพบแพทย์จะมีจำนวนมาก ในการศึกษาทางระบาดวิทยา และการป้องกันโรคต้องคิดถึงกลุ่มนี้ด้วย

ระดับและแนวทางการป้องกันโรค

- การป้องกันในระดับปฐมภูมิ (primary prevention)
- การป้องกันในระดับทุติยภูมิ (secondary prevention)
- การป้องกันในระดับตติยภูมิ (tertiary prevention)

การป้องกันในระดับปฐมภูมิ (primary prevention)

- เป็นการป้องกันในระยะที่ยังไม่มีโรคเกิดขึ้น โดยการกำจัดหรือลดสาเหตุที่ทำให้เกิดโรค
- การป้องกันโรคในระยะแรกเพื่อไม่ให้โรคเกิดขึ้น จะต้องมุ่งไปที่ ระยะมีความไวต่อการเกิดโรค (Stage of susceptibility) โดยถือหลักดังนี้
  - เปลี่ยนความไวต่อการเกิดโรค (susceptibility) ของประชาชน เช่น การฉีดวัคซีนป้องกันโรค การปรับปรุงแก้ไขภาวะโภชนาการให้ดีขึ้น
  - ลดโอกาสผู้ที่มีความไวในการเกิดโรค (individual susceptibility) จะไปสัมผัสโรค
  - กำจัดหรือลดสาเหตุที่จะทำให้เกิดโรค

การป้องกันขั้นแรก ประกอบด้วย

การส่งเสริมสุขภาพ (Health Promotion) เป็นการป้องกันโรคที่มีความสำคัญมาก เพื่อเสริมสร้างให้ร่างกายมีความสมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ และสังคม งานส่งเสริมสุขภาพประกอบด้วยงานต่างๆ เช่น สุขศึกษา โภชนาการ สุขวิทยาส่วนบุคคล อนามัยสิ่งแวดล้อม สุขาภิบาล การวางแผนครอบครัว การอนามัยแม่และเด็ก การแนะแนว ด้านจิตวิทยา

การคุ้มกันเฉพาะ (Specific Protection) เป็นการป้องกันสาเหตุของโรคโดยตรงในชุมชน อาจทำได้โดยการฉีดวัคซีน เพื่อเพิ่มภูมิต้านทานโรค การกำจัดสาเหตุของโรคโดยตรง และการควบคุมพาหะนำโรค

การป้องกันในระดับทุติยภูมิ (secondary prevention)

เป็นการป้องกันเมื่อโรคเกิดขึ้นแล้ว

- เพื่อลดความรุนแรงและการแพร่กระจายของโรค
- หยุดยั้งการดำเนินการของโรค
- ช่วยลดระยะเวลาการเจ็บป่วย
- ลดระยะการติดต่อของโรค

ซึ่งจะทำก่อนการมีอาการ และขณะมีอาการของโรคเกิดขึ้น การป้องกันขั้นนี้ได้แก่การวินิจฉัยในระยะแรกเริ่ม และให้การรักษาทันที

การป้องกันในระดับทุติยภูมิ (secondary prevention)

1. การค้นหาผู้ป่วยในระยะที่ยังไม่มีอาการ (Early detection of asymptomatic cases) การค้นหาผู้ป่วยที่ยังไม่มีอาการ ส่วนใหญ่ตรวจพบได้จากการตรวจคัดกรองโรค เช่น
  - การตรวจวัดความดันโลหิตในการตรวจสุขภาพประจำปีของพนักงาน
  - การตรวจภาพรังสีปอดเพื่อดูวัณโรค และมะเร็งปอด
  - การตรวจระดับน้ำตาลในเลือดเพื่อดูโรคเบาหวาน

การป้องกันในระดับทุติยภูมิ (secondary prevention)

2. การวินิจฉัยผู้ป่วยได้อย่างรวดเร็วเมื่อพบมีอาการ (Early detection of symptomatic cases)

- การตรวจร่างกาย การตรวจทางห้องปฏิบัติการ
- การทดสอบต่างๆ ควรทำโดยเร็วและทำอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อ
  - การรักษาที่ทันที่
  - ลดระยะเวลาของโรค ผู้ป่วยหายเร็วขึ้น
  - ช่วยป้องกันและลดความพิการตลอดจนภาวะแทรกซ้อนที่จะเกิดขึ้น
  - ในกรณีที่เป็นโรคติดต่อ ก็สามารถช่วยป้องกันโรคไม่ให้แพร่กระจายไปสู่บุคคลอื่นด้วย

การป้องกันในระดับตติยภูมิ (tertiary prevention)

- เป็นการป้องกันในระยะมีความพิการหรือป่วยมาก (Stage of disability or disadvanced disease)
  - ช่วยลดภาวะแทรกซ้อนของโรค
  - ลดความพิการของโรค ตลอดจนผลเสียต่างๆ ที่จะตามมาภายหลังจากการเกิดโรค
  - การป้องกันระยะนี้เป็นการป้องกันในขณะที่โรคเป็นมากแล้ว นับว่าเสี่ยงต่ออันตรายและได้ผลน้อยกว่าการป้องกันสองระดับแรก

การป้องกันในระดับตติยภูมิ (tertiary prevention)

■ การจำกัดความพิการของโรค (Disability limitation) ซึ่งประกอบด้วยงานต่างๆ เช่น

- การส่งต่อผู้ป่วย
- ให้ความรู้แก่ผู้ป่วยในการป้องกันความพิการที่อาจเกิดขึ้น
- ใช้ยาหรือเครื่องมือแพทย์บางอย่างในการช่วยลดความพิการ

การป้องกันในระดับตติยภูมิ (tertiary prevention)

- การฟื้นฟูสุขภาพ (Rehabilitation) ประเภทของผู้ป่วยที่จำเป็นต้องรักษาทางด้านฟื้นฟูสุขภาพ แบ่งได้เป็น 5 ประเภทคือ
- ความผิดปกติทางประสาทและกล้ามเนื้อ เช่น โรคโปลิโอ โรคเส้นเลือดในสมองตีบตัน
  - ความผิดปกติทางกระดูกและกล้ามเนื้อ เช่น โรคข้อต่างๆ
  - ผู้ป่วยที่ถูกตัดแขนขา
  - ความผิดปกติทางหัวใจและปอด
  - อื่นๆ เช่น หัวไหล่หลุด

แนวทางการฟื้นฟูสุขภาพของผู้ป่วยมีดังนี้

- กายภาพบำบัด โดยใช้เครื่องมือต่างๆ ในการช่วยบำบัดรักษาผู้ป่วยที่พิการ
- กิจกรรมบำบัด เป็นการฝึกผู้มีปัญหาเกี่ยวกับความละเอียดอ่อน เช่น การใช้แขนขาเทียม
- อาชีวะบำบัด การฝึกผู้ป่วยเกี่ยวกับงานอาชีพที่เคยทำอยู่ หรือหางานใหม่ที่เหมาะสม
- อรรถบำบัด การช่วยในด้านการพูด
- การฟื้นฟูสภาพทางจิต การให้กำลังใจ และให้คำปรึกษา
- การฟื้นฟูสภาพทางสังคม การฝึกอาชีพ

Reference

- กองวิชาการ สำนักปลัดทบวงมหาวิทยาลัย ประมวลศัพท์อุดมศึกษา กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์
ประกายพริก 2525
- ไพบูลย์ โล่ห์สุนทร บทบรรณาธิการ วิทยาการระบาดคลินิก จุฬาลงกรณ์เวชสาร กรกฎาคม 2528;
29(4): 415-420
- ไพบูลย์ โล่ห์สุนทร บทบรรณาธิการ ประโยชน์ของวิทยาการระบาดต่อชุมชน จุฬาลงกรณ์เวชสาร
กรกฎาคม 2529; 30(7): 603-605
- ไพบูลย์ โล่ห์สุนทร ระบาดวิทยา ภาควิชาเวชศาสตร์ป้องกัน คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย 2540
- พันธุ์ทิพย์ รามสูตร ปัจจัยทางสังคมวิทยาในโรคติดเชื้อ ในระบาดวิทยาและการป้องกันโรค ชมรม
เวชศาสตร์ ป้องกันแห่งประเทศไทย มกราคม 2529
- สำลี เปลี่ยนบางช้าง สุขภาพในแง่สังคม แพทยสภาสาร กรกฎาคม 2527; 13(7):369-374
- Annette Bachand, Introduction to Epidemiology: Colorado State University,
Department of Environmental Health